

„Szabadság, szerelem!”

Töredék a szürrealizmusról

Idézőjelben a cím, lévén idézet. Petőfitől, akinek ez a mindössze hatsoros verse 1847. január 1-jén kelt, Pesten. Lett s maradt az európai romantika emblematikus költeménye. Most ide pedig azért került, mert a szürrealizmust úgy fogom fel, mint a romantika folytatását s XX. századi alakváltozatát, amelynek programja, tehát irodalmi, etikai, politikai terve először is e két szóval jellemezhető. Ennek vázolására tennék kísérletet. Kísérletem tiszteletben tart ugyan néhány irodalom- s művészettörténeti szokást (mindjárt kitérek rájuk), ám eltökélten túllép legtöbbszörükön. Vagyis nem sérti, hanem – szándékom szerint – jócskán tágitja őket, oly módon, hogy elférjen s hívószóként szerepeljen ebben a bővült keretben valóságfelfogás és valóságkonstruálás, valamint az irreális, az imaginárius, álom, erotika s tudattalan, vagyis mindaz, ami a szürrealizmus megértéséhez, korrajzi helyzetének ábrázolásához semmiképp se nélkülözhető.

A szűken vett irodalom- s művészettörténeti megközelítés egyúttal divattörténeti is. Szabó Lőrinc közel egy évszázada, a 20-as évek végén tekintette át az egymással versengő izmusokat, s félszáz oldalas – máig alapvető – esszéjének ezt a címet adta: *Divatok az irodalom körül*.¹ Szemléltető ábrákat, „gyakorlati sémákat” is közölt (azaz általa kiötlött, költött paródiákat), szabadverstől a neo-impresszionizmuson, dadaizmuson stb. át a szürrealizmusig meg mindezeknek s egyebeknek a keveredéséig.

E különféle izmusok mindegyikének követéséhez tehát recepteket is, szemléltető példákat („gyakorlati esztétikai sémákat”) is ajánl. A szürrealizmust illetően így: „Vedd az absztrakt lírát, hagyd el stiláris játékosságát, keverj hozzá meseszerűséget, mondj bizarr, esetleg szép mondatokat, összefüggéstelenül, és megkapod a szürrealista verset...” A szemléltetésül koholt példa pedig így kezdődik: „A piros rózsza kicsordul a bimbóból, biztosan, mint a halál. Örülök a tengernek, mert üvegkastélyba menekült és sír.”

A Goethe-rajongó, tévedhetetlen ízlésű, ironikusan tárgyilagos költő s esszéíró, egyebek közt a könnyező pre-romantikának, a *Werthernek*... és a kései nagyromantika mesterművének, Storm *Aquis submersus*ának (1877) fordítója „modern romantikusoknak” nevezi esszéjében a szürrealistákat, szerfölött pontosan és továbbgondolásra késztetően.

A tegnapi „divatok” azóta persze tananyaggá lettek, némelyikük többfelé, némelyikük pedig csak valamely nemzeti irodalom történetében. A Martini-féle német irodalomtörténet például hosszan – és indokoltan – tárgyalja az expresszionizmust, említi a dadaizmust, de nem foglalkozik a szürrealizmussal.² Hasonlóképp tesz Halász Előd is a német irodalom kétkötetes történetében.³ A francia irodalmi doktrínákat máig gyakran hivatkozott és újra meg újra kiadott könyvében áttekintő Philippe van Tieghem pedig nem ismerteti az expresszionizmust, a záró fejezetet a szürrealizmusnak szenteli.⁴ A modern líra megértéséhez nélkülözhetetlen monográfiájában Hugo Friedrich ugyan utal az izmusokra, így a szürrealizmusra is, de iskoláknál, mozgalmaknál átfogóbb fogalomrendszert dolgoz ki s használ (például képszerűség, „diktatórikus képzelet”, abszurd humor).⁵ Babits Mihály meg – itáliai vonzalmainak is engedve – írt ugyan cikket a futurizmusról,⁶ de európai irodalomtörténetét 1935-ben ezzel zárja: „Egyetlen író sem említettem – legfellebb példaként s futólag – aki nálamnál fiatalabb. Nem említettem élő magyar kortársaimat sem, noha nem egy közülük diadalmasan állhatná a versenyt sok büszke nyugatival.”⁷

Francia tananyagként a szürrealizmusról gimnáziumi és egyetemi tankönyvek, segédkönyvek így adnak összefoglalást: lázadás a szürrealizmus, a vágyak felszabadításában Sade márki táplálja, a társadalmi lázadásban Marx, a tudattalan elméletével pedig Freud. Egyesíti a reálisat és az irreálisat, hogy létrehozza a modern, a valóban teljes és szabad embert.⁸

1 SZABÓ Lőrinc: *A költészet dicsérete. Válogatott cikkek, tanulmányok*. Szerk. SIMON István, Bp., Szépirodalmi, 1967, 428–482.
2 MARTINI, Fritz: *Geschichte der deutschen Literatur*. Stuttgart, Kröner, 1967
3 HALÁSZ Előd: *A német irodalom története I–II*. Bp., Gondolat, 1971
4 TIEGEM, Philippe van: *Les grandes doctrines littéraires en France*. Paris, Presses Universitaires de France, 1968

5 FRIEDRICH, Hugo: *Die Struktur der modernen Lyrik*. Hamburg, Rowohlt, 1956
6 BABITS Mihály: *Esszék, tanulmányok I–II*. Szerk. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, I., 112–113.
7 BABITS Mihály: *Az európai irodalom története*. Bp., Szépirodalmi, 1979, 476.
8 ANGLARD, Véronique: *Les grands mouvements de la littérature française*. Paris, Seuil, 1999, 53–57.

Mind „divattörténeti”, mind irodalom- s művészettörténeti leírása kiváltképp mint mozgalmat veszi szemügyre. A mozgalom története példás anyag a csoportdinamikát elemző társas lélektan számára – barátságok szövődnek, bomlanak, rokon- és ellenszenvek támadnak, összehorolások váltakoznak kizárásokkal. A szürrealizmus egyik monográfiáját például kiközösíti a csoport, mivel gyakorló katolikus, ami számukra – a szabad szellem jegyében – ugyanúgy elfogadhatatlan, mint az, hogy az alapítónak számító Aragon tagja lesz a kommunista pártnak (s holtáig az is marad). Befogadásokra, kizárásokra gondolva – s kívülről nézvést – szektára is emlékeztethet ez a párizsi társaság. „Vallásszociológiai értelemben a szektát kognitív kisebbségek adekvát társadalmi struktúrájaként lehet felfogni”, mondja a teológiai kisszótár, „mivel az ilyenek – a szokásostól eltérő valóságdefiníciójuk végett – arra kényszerülnek, hogy kicsiny, zárt csoportokban elhatárolják magukat a környezettől”. Jellemzői: „szigorú etika, önkéntesség, a kiválasztottság sajátos tudata, intézményellenesség, a világi elem kiemelése”.⁹ A kihagyott szó: biblicizmus, hiszen helyette a szürrealisták esetében misztikát, okkult tanokat lehetne említeni. S e jegyben számon tartani, hogy André Bretont némelyek „a szürrealizmus pápájának” szokták hívni. Ő valóban e lázadó tanok öre és letéteményese volt, de korántsem oly megátalkodottan szigorú, mint többen állítják. Az előbb megidézett monográfiát, Michel Carrouges-t például kiközösítette ugyan a csoport, de Breton mindvégig tartotta vele a kapcsolatot. S amikor épp elmérgesedni látszott a viszony a „Fontaine utca” és a „Chateau utca” között, valósággal „csapatépítő tréningeket” tartott. Rue Fontaine – ez Breton lakóhelye volt a Montmartre aljában, néhány percre a Pigalle nevét viselő tértől és a Moulin Rouge-tól, miért is az egyik közeli kávéház volt a csapat gyülekezőhelye. A Chateau utcában, a Montparnasse-től két metróállomásnyira (vagyis a város másik felében) Tanguy lakott néhány barátjával, és ott találták ki a „cadavre exquis” nevű játékot Breton tevékeny részvételével, aki ezt szórakoztató játéknak s közös munkának tartotta. Az elnevezés az első divertimento alkalmával összehozott mondatra utal: „le cadavre exquis boira le vin nouveau”, ami magyarul: a kiváló (pompás, felséges) hulla újbort fog inni. A játék lényege: a szórend szabályainak betartásával kell mondatot alkotni közösen, ám a második játékos nem tudja, milyen szót írt le az első, a harmadik meg azt nem, hogy mit mondott az első kettő stb. Szabálykövetés, véletlen (hasard objectif), fantázia s közös ihlet együttműködése ez, s van képzőművészeti válfaja is (lásd

például Breton és Tanguy közösen alkotott szobra). (Mint interaktív játékot alkalmazzák máig képzőművészeti oktatáshoz francia iskolákban, főiskolákon.)

A közös, mi több, közösségi tevékenység jegyében alakul meg 1924 őszén a Szürrealista Kutatások Bűrója (más néven Központja [Centrale]), amely eleinte bárki érdeklődő előtt nyitva áll, s működése idején mindvégig két-két szürrealista tartott ügyeletet (bár visszatérő vitatéma, hogy az ügyeletet vállalók némelyike olykor ellustázza feladatát, és a tagdíjfizetés elmulasztására is gyakran kell figyelmeztetni a társaságot, mint teszi például P. Naville 1924. november 12-ei bejegyzésében). A Központ ügyeleti naplót vezet, jegyzőkönyvezi a megbeszéléteket. E dokumentumok kiadására a 80-as években alakul majd egyesület (Actual a neve). Kezdeményezői: José Pierre, műkritikus (több képzőművészeti esszé és a szürrealizmus kislexikonjának szerzője) és Jean Schuster, aki a II. világháború után, tizenhét évesen csatlakozott a mozgalomhoz s lett bizalmasa, afféle titkára André Bretonnak (1969-ben ő jelentette be a mozgalom végét). Az Actual a francia klasszikusokat publikáló Gallimard kiadónál adja közre a szürrealizmus iratait (1988-tól, Archives du surréalisme), tudós irodalomtörténészek gondozásában, első kötetként az ügyeleti jegyzőkönyveket (ebből idéztem előbb P. Naville bejegyzését), majd tematikus rendben a politikai állásfoglalásról, a kommunista párthoz való viszonyról, a szürrealista játékról (több is volt, nemcsak a cadavre exquis), a szexualitásról szóló vitanapokat. Magyarul mindebből *Szexuális mélyfúrások. Szürrealisták beszélgetése a szerelemről. Tizenkét beszélgetés, 1928–1932* címmel jelent meg a sorozat egyik kötete, Tandori Dezső fordításában (Gloria Kiadó, 1999).

Játékon, irodalmi társas léten túl a kiáltványok összegzik a szürrealizmus tanait – és a folyóiratok, köztük a *Sur-réalisme au service de la révolution – Szürrealizmus a forradalom szolgálatában*, amely cím szószaporításnak tetszhet, ha felidézük az alapítók közé tartozó Benjamin Péret meghatározását, miszerint a költő: forradalmár. A kiáltványok sorában az első 1924-ben jelent meg, és eredetileg előszó lett volna Breton egyik könyvéhez. Úgy tartják, külön művé és kiáltvánnyá azért alakította Breton, mert így akarta egyértelművé tenni, kié is a vezető szerep a fiatal embereknek ebben a társulásában. Mások is aspiráltak erre a szerepre (például Aragon, Picabia), de a kérdés gyorsan eldőlt. Hat év múlva követte ezt a második kiáltvány. A harmadikhoz már csak az úgynevezett *Prolegomenák* készültek el (1942), végül rövid szöveg méltatta a szürrealizmus „eleven műveit” (1953). A többször

⁹ RAHNER, Karl – VORGRIMMER, Herbert: *Teológiai kisszótár*. Ford. ENDREFFY Zoltán, Bp., Szent István Társulat, 1980, 631–632.

¹⁰ ERŐS Ferenc: *Jacques Lacan, avagy a vágy tragédiája = Thalassa*, 1993, 3. sz., 29–44.

(zsebkönyvként is) kiadott kiáltványokon és (szintén egybegyűjtve is újrapiublikált) röpiratokon, traktátusokon túl a nagy és személyes visszatekintés egy tévéműsor a 60-as évekből, amelynek készítésében természetesen Breton részt vett – filosz precizitással, s rendelkezésre bocsátva irattárát, gyűjteményét, mint azt szemlélteti a neki szentelt portál a világhálón (www.andrébreton.fr), lásd még a Pompidou Központban, 1991-ben megrendezett Breton-kiállítás félezer oldalas katalógusát.

Kulcsszavak voltak, a játékon és forradalmon kívül: álom, szabadság, szerelem, költészet, imaginárius. Ez utóbbi bevett fogalom franciául (s neolatin nyelveken), kutatócsoportok nemzetközi hálózata foglalkozik vizsgálatával Portugáliától Franciaországon át Romániáig. Maga a szó magyarul matematikai szakkifejezés. Magyarítására szociálpszichológusként és a pszichoanalízis történetírójaként Erős Ferenc tett kísérletet Lacan-esszéjében, átvéve a matematikusoktól a magyar változatul ajánlott kifejezést: képzetes,¹⁰ annyiban joggal, hogy sem képzeletnek, sem képzeletbelinek nem fordítható a terminus. Maguk a szürrealisták imagináriusnak azt tekintették, ami arra törekszik, hogy valósággá változzon. A visszaút példája az ifjan a beat költőktől indult Györe Balázs egyik könyvének címe és eljárás módja: *A valóságban is létezik* (Liget, 1997).

A kulcsszavakból kitetszik, hogy nem pusztán afféle irodalmi áramlat („divat”) a szürrealizmus, hanem embert, társadalmat, történelmet formáló szándék bejelentése (amint azt eltökélten, lexikonba illő módon Breton már az első kiáltványban leszögezte). Nagy korszaka a két világháború közti időszak, bár teljes története a 60-as évek végéig tart. A 68-as párizsi diákmozgalmak több jel-szava határozottan szürrealista („legyünk realisták, követeljünk a lehetetlent”). Szellemének utócsengése pedig a 70-es, 80-as években a romániai „onirizmus”, álomképek és álomi beszédek felmutatása egy lidércnyomásos pillanatban, a nemzeti kommunizmus idején:

„nekik megvan a maguk világa
és ettől a világtól én undorodom
és számban üres konzervdobozzal üvölnék
és gerincvelőmben bombával is üvölném
hogyan nekik megvan a maguk világa
s hogy ettől a világtól én undorodom...”¹¹

Virgil Mazilescu (1942–1984) írt így *Satov* című versében, vagyis úgy téve, mintha úgynevezett szerepverset

mondana, Dosztojevszkij regényhősének szavait idézné. (Dosztojevszkijt némelyek a szürrealizmus előképének tekintik, így került Max Ernstnek a szürrealisták csoportját ábrázoló festményére.) Román s francia szürrealisták között egyébként mindvégig közvetlen volt a kapcsolat, némely román szürrealisták már Bukarestben is franciául írtak, a II. világháború alatt franciául tették folyóiratuk élére a kommunista kiáltványból eltérített jelmondatot: „amoureux du monde entier, unissez-vous” – „világ szerelmesei, egyesüljete!”¹² Az I. világháború végén a – Svájc érintésével – Romániából és a dadaizmusból érkezett Tristan Tzara csatlakozott a mozgalomhoz, a II. világháború után Isidore Isou vitte Párizsba lettrizmusnak nevezett találmányát. A francia költővé lett Gherasim Luca (1913–1994) műveit a szürrealistákat publikáló kiadó, José Corti jelentette meg, köztük az antológia-darabbá lett költeményt, amelynek *A világ vége. Testet öltés* a címe, és testrészneveket és egyéb névszokat igésvéssé tesz szerelmes verssé, hogy így záruljon: „én megírlak téged / te kigondolsz engem”. („Je te narine, je te chevelure / je te hanche” stb. narine: orrluk, chevelure: hajzat, hanche: csípő; je te: én téged, amit követően a szavak igeként olvasandók. Rokon lírai művelet Páskándi Géza *A Sárkás anyósa* [1974]: „őszön a lelkem úgy ödönködött, / mintha olgásznék lassan páldogalva, / a nagy időben csak eszem piroskált / és péteredvén hős dalra tassult”. És így tovább. A szerző szerint az olvasó mindebből „egy kukkot sem ért, de mégis mintha értene valamit”, „ez maga a Mintha”.¹³)

A nyelv játékos forradalmasítása része a valóság át-poetizálásának és a költői tevékenység egyetemessé tételének, ami egyaránt érint politikát, erotikát s a tudattalan kultuszát, vagyis azt, hogy a szellemet, az észet (esprit) a maga egészében kívánja működtetni, nem veti alá a diszkurzív értelem (raison) kontrolljának, lévén ez előfeltétele az egyéni s társadalmi felszabadulásnak, a szabadság gyakorlásának.

A politikát tekintve – utaltam már rá előbb – pártos és pártszerű magatartásformák elutasítása az első lépés, ideértve a pusztán nemzeti kereteket, ami az I. világháború romhalmaza láttán világos reakció. A 20-as évek közepén Breton – néhány szürrealista társával együtt – tagja lesz ugyan az 1920-ban alakult francia kommunista pártnak, de hamarosan ki is zárják. Aragon és felesége, Elsa Triolet, Majakovszkij sógornője úgy maradnak párttagok, hogy utóbbi serény munkatársa lesz a Münzenberg-„konszernnek”, a Komintern, tehát Moszkva európai propaganda szervének. (Münzenberggről lásd Koestler memoárjait.)

¹¹ ZIRKULI Péter: „veled-egy lángban ellobog”(Modern román költők versei). Bp., Orpheusz, 1999, 141.

¹² ZIRKULI Péter: *Találkozások. Vázlatok, tanulmányok a román irodalomról*. Bp., Gondolat, 1988, 177–190.

¹³ PÁSKÁNDI Géza: *A Sárkás anyós. Groteszk eposzok*. Bp., Szépirodalmi, 1979, 14–15.

Aragont, a 20-as évekbeli, ifjúkori barátot 1946-os párizsi útjáról beszámolva Illyés úgy festi le, mint szerföltöt elfoglalt apparatcsikot, aki Victor Hugo babérajaira tör,¹⁴ amiről eszünkbe juthat Gide nevezetes mondata: „ki a nagy költő? Victor Hugo, sajnos!” Aragon a 30-as évek elején szakít Bretonnal és a szürrealista mozgalommal, a francia kommunista párt központi bizottságának tagja lesz, a párt könyvkiadóját vezeti.

Breton kötetbe gyűjti a 30-as évek közepén „a szürrealizmus politikai állásfoglalását” vázoló írásait, benne a „módszeres hülyítés Szovjetunióból áradó szelét” hárító szöveggel (1935), amelyet rajta kívül többen aláírtak, köztük Dali, Eluard, Max Ernst, Man Ray. Egy évvel később felszólal a moszkvai perekéről tartott gyűlésen, 1938 januárjában pedig Mexikóba érkezik, ahol hosszas beszélgetéseket folytat (franciául) az emigrációba kényszerített Trockijjal. Utazására úgy került sor, hogy a költő Saint-John Persze, aki diplomataként dolgozott, a külügyben elintézte, kapjon az általában pénztelen Breton megbízást előadó-körútra, például Közép-Amerikában, ha úgy tartja kedve (az útiköltséget, jelképes honoráriumot a minisztérium fedezi). Mexikóban végül is a festő Diego Rivera Bauhaus stílusú házában vendégeskedik a Breton-házaspár, ami alkalmat teremt rá, hogy Jacqueline, Breton (második) felesége összebarátkozzon a legendás festővel, Frida Kahlóval, Rivera feleségével, akit rokon léleknek tart, s nemcsak azért, mert maga is képzőművész. Rivera korábban, Párizsban Modiglianival és a moszkvai perekben aztán kivégzett Zinovjevvel barátkozott (akit a Szovjetunióban csak 1988-ban rehabilitáltak). Kommunista volt (a pártból hol kizárták, hol visszafogadták), Trockij náluk, pontosabban egyik házukban lakott. Jacqueline Breton évekkel később, 1972-ben, egy interjúban úgy emlékszik vissza férje és Trockij találkozására, mint ami elmélyülten személyes és baráti volt, miközben Trockij mindent a politikai tettek nyelvére akart fordítani, Breton meg mindenhez a művészet felől közelített.¹⁵

Kiindulópontjuk annyiban közös volt, hogy mindketten forradalomnak tekintették az 1917. októberi (a Gergely-naptár szerint novemberi) államcsínyt, az azt követően létrejött szovjet rendszert pedig e forradalom elárulásának, államkapitalizmusnak minősítették, következésképp remélték, eljön majd mégis a világforradalom s vele a világszabadság. (Franciaországban a 30-as évek vége óta máig működik trockista párt, a hozzávetőleg nyolcezer tagot számláló Lutte Ouvrière [Munkásharc], amelynek előző vezetője háromszor is indult a köztársaságielnök-választáson, pár százaléknyi voksot begyűjtve, majd európai parlamenti képviselő lett; nyugdíjazásáig a Crédit Lyonnais bank alkalmazottja volt; utóda, a jelenlegi elnök középiskolai tanárnő.)

Breton természetesen e pártnak sem lett tagja, azonban a világszabadság jegyében lelkesedett a világpolgárság gondolatáért, a 40-es évek második felében ez volt a szürrealista testvérület nagy visszhangot keltő megmozdulása: az Egyesült Államokból Garry Davis azért érkezett Párizsba, hogy ott lemondjon amerikai állampolgárságáról, mondván, ő világpolgár, vagyis kozmopolita. S joggal hivatkozott Szókratészre, aki arról is elmélkedett, hogy nemcsak egyik vagy másik városállam, mondjuk, Athén polgárai s görögök vagyunk, hanem a mindenség részei is. Diogenész használta először a kozmopolitész (a kozmosz lakója) kifejezést. Egy másik görög bölcs szerint meg ekként mindannyian egyenlő távolságra vagyunk a Hádésztól, a holtak birodalmától és az égtől.¹⁶ Safranski – arról elmélkedve, hogy mennyi globalizációt is bír elviselni az ember – ezért állítja szembe ezt a régi keletű kozmopolita attitűdöt napjaink globalizációs diskurzusával, amely arra épít, hogy a nagytőke mindenütt otthon van, ahol profitra tehet szert, a „végső kérdéseket” pedig, amelyekre a vallás próbált választ találni, szocio-politikáivá teszi, így mindent gazdaságivá alakít, következképp politikáivá „varázsol”, és ami igazából varázslatosan végtelen, az nyomasztó, fullasztó képződménnyé változik.

A „rövid XX. század” (1914–1989) második felében emiatt is foglalkozott meg a levegő a szürrealizmus körül. Még előbb azért, mert vasfüggöny zuhant Európa közepére, aminek következtében a francia baloldal egy része szovjet gyarmatosítás helyett a „modell” térhódítását látta a „népi demokráciákban”.

A II. világháború idején Breton Amerikába emigrált a felerészben megszállt Franciaországból, amit hazatérésekör némelyek szemére is vetettek. (Megélhetését New Yorkban úgy biztosította, hogy az Amerika Hangja francia adásának munkatársa lett. Angolul nem tudott, tolmácsa Jacqueline, a második felesége volt.) Koestler ugyanakkor hiába közölte, hogy Moszkva nem a baloldalon van, hanem Keleten. A szürrealisták persze ebben az időszakban is részt vettek visszhangos politikai s kulturális akciókban (algériai háború, vietnámi háború kapcsán tiltakozások). A magyar 56 ügyében több szolidaritási nyilatkozat készült Párizsban (némelyiket Breton is aláírta), közülük az egyiket Denis de Rougemont fogalmazta (ő az európai gondolat és az európai szerelem történet-

¹⁴ ILLYÉS Gyula: *Szíves kalauz. Útirajzok*. Bp., Szépirodalmi, 1974, 295–452.

¹⁵ SCHWARZ, Arturo: *Breton, Trotsky et l'anarchie*. Paris, Union Générale d'éditions, 1977

¹⁶ SAFRANSKI, Rüdiger: *Quelle dose de mondialisation l'homme peut-il supporter?* Paris, Actes Sud, 2005, 71–72. (Eredeti, német kiadás: Carl Hanser, 2003.)

írója volt, de könyve – emiatt s más, hasonló állásfoglalása miatt – csak több évtizeddel az első publikálás után, a 90-es években jelenhetett meg végre magyar fordításban), egy másikat meg a romantikus lélek s az álom kapcsolatát elemző, klasszikus monográfia szerzője, akkor már a perszonalista folyóirat, az *Esprit* főszerkesztője, Albert Béguin professzor.¹⁷ (Könyvét alapvetően fontosnak tartotta Breton, s nyilván nemcsak azért, mert egyik fejezete róla szól. Kiadója 1939-ben a már említett José Corti.)

A világpolgári mozgalom egyik része volt annak követelése, hogy útlevel s vízum nélkül, vagyis határtalanul lehessen utazni. (Ennyiben előzménye ez Európában az úgynevezett schengeni övezetnek.) Maga az igazolványos határátlépés bő százéves (tehát e mozgalom idején néhány évtizedes). Az I. világháború előtt például Zweig, illetve Nagy Endre – mint visszaemlékezéseikben elbeszéli – szabadon közlekedtek, utóbbi csak Nagyvárad–Budapest–Párizs között ingázott, előbbi Indiáig elkószált. A háború vetett véget ennek is. Közvetlenül utána emiatt találták ki a „hontalanoknak” adható úgynevezett Nansen-útlevelet (Chagall ilyenl érkezett Párizsba).

A határtalan közlekedés egyik útját is elkezdték kijelölni, éspedig közlekedési táblákkal, amelyek egyikét Breton szúrta az országút mellé a dél-francia Cahors közelében (Cahors azóta is a „világpolgár városok nemzetközi

egyesületének” tagja). Alkalom volt ez Breton számára, hogy fölfedezze a Cahors-tól harmincnégy kilométerre lévő, városias kinézetű kis falut, Saint-Cirq-Lapopie-t. (Amelyet napjainkban teljes egészében műemléknek nyilvánítottak.) „Miután megláttam, többé nem kívántam másutt lenni” – mondta Breton. Hamarosan emeltes házat is sikerült vásárolnia ott, ahol aztán szürrealisták egész csapatait tudta vendégül látni. (Man Ray, Schuster s mások tűnnek fel az ott készült fotókon.) S ott nevelték – a harmadik feleséggel – Élisa Bretonnal együtt a második házasságból született kislányt, Aube-ot (Hajnalt), aki aztán iparművészeti főiskolát végzett, több kiállítása volt. Az akkor tizenhat éves Aube-nak szólnak az *Amour fou* (Őrültk szerelem) záró oldalai, az apa lányához intézett kívánságával: „kívánom, hogy örülten szeressék”.

A meglepedés a műemlék faluban kivonulás is volt. Egy illúzió (vagyis a kommunizmus) múltját elemezve François Furet úgy látja: a szürrealizmust szétzilálta belülről saját eklektikus mivolta, kívülről pedig a kommunizmus. Breton így vált végül forradalom nélküli forradalmárrá; „az irodalom Trockija” volt, de a másik számkivetettől, a politikustól eltérően világosan s méltósággal felmérte a helyzetet, hogy – összegez Furet – „királyság nélküli király” lett.¹⁸

¹⁷ BÉGUIN, Albert: *L'âme romantique et le rêve*. Paris, José Corti, 1939 (Első kiadás: 1937.)

¹⁸ FURET, François: *Le passé d'une illusion*. Paris, Laffont, Calmann-Lévy, 1995, 506.